

MESNEVÎ'YE CEVRÎ'NİN MANZUM ŞERHİ: HALL-İ TAHKİKÂT

Zehra GÜMÜŞ*

ÖZET

Şerh hâlâ tanım ve tasnif konusunda sonuca varılabilmemiş meselelerden değildir. Gelenek boyunca çok çeşitli yöntemlerle çok çeşitli eserlerin şerh edilmiş olmasının yanında günümüzde de çok değişik metodlarla şerh geleneğinin devam ettiriliyor olması bu tanım ve tasnifi güçleştiren bir husustur. Bu çalışmada biz gelenekte ilk on sekiz beyti onlarca, tamamı ancak yedi defa mensur olarak şerh edilmiş olan Mesnevî-yi Ma'nevî'nin ilk on sekiz beytinin yanında seçme kırk beytine beş beyitle yapılan manzum bir şerh olan "Hall-i Tahkikât" isimli eseri tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: manzum şerh, metod, Mesnevî, Cevrî, Hall-i Tahkikât.

CEVRÎ'S VERSE ANNOTATION FOR MESNEVÎ: HALL-I TAHKİKÂT

ABSTRACT

Annotation is still not a matter could be concluded on definitions and classifications. Throughout the tradition in addition to being annotated of many various books with variety of methods, today in very different methods, the tradition of annotation is being continued is a matter make the definition and classification difficult. In this study, we will try to introduce a annotation in verse named "Hall-i Tahkikât", which of first eighteen couplets many times but all only seven times have been annotated in tradition, Mesnevî-yi Ma'nevî's selected forty couplets

* Okutman, Erciyes Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı ABD,
gumuszehra@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

had been annotated in addition to its first eighteen couplets.

Key Words: verse annotation, method, Mesnevî, Cevrî, Hall-i Tahkikât.

Klâsik Türk Edebiyatı metinleri arasında büyükçe yekûn tutmasına, içerisinde gramerden hadis ve âyetlere, sosyal hayata dair ipuçlarından kültür hayatının izlerine kadar çokça malzeme buldurmasına rağmen eskilerin “şerh-i mütûn” diye adlandırdıkları şerh metinleri hâlâ neşredilen metinler arasında hak ettiği seviyeye ulaşabilmiş değildir. Tahlil, tercüme, yorum gibi pek çok kavramla birlikte anılan şerh metinlerinin ne idüğüne dair değerlendirme de tam olarak yapılabilmiş değildir. Ali Nihad Tarlan’ın¹ ardından şerhe dair ilk değerlendirmeleri yapan Tunca Kortantamer’in tanımı ile : “*Bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması.*”²dir. “İslam kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur’an’ı ve onun i’câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçlu”³ olan şerhin daha sonraları “başta edebiyat olmak üzere gerek müspet gerekse birçok bilim dalında yapılmaya başlandığını görmekteyiz.”⁴ Şerh sisteminin bu çalışmaların ardından oluşmaya başladığı bilinmektedir. “Arap edebiyatında teşekkül eden bu yöntem pek fazla değişime uğramadan Fars ve Türk edebiyatlarında da uygulanmıştır. Bu yöntem Divan Edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı metinlerinin şerhinde bazı farklılıklar gösterse de temelde aynı çizgide devam edip gelmiştir.”⁵ Bilim olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılan şerhi bahsi geçen makalelerinde Ali Nihad Tarlan objektif bir bilim dalı olarak görürken Kortantamer şerh edilecek metnin seçilmesinin bile bir tercih yani subjektiflik olduğu görüşündedir.

¹ Ali Nihad Tarlan, **Edebiyat Meseleleri**, “Metinler Şerhine Dair”, İstanbul 1981, s.189-202.

² Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu, Ankara 17-18 Ocak 1992.; Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1994, S. VIII., s. 1-10.

³ Kortantamer, **agm.**, 2. s.

⁴ Azmi Bilgin, “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, **Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler**, 1. C. Kayseri 2001, 169. s.

⁵ Bilgin, **agm.**, s. 169.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Mine Mengi Tarlan'ın objektiflikte maksadının, şârihin metni beğenme ya da beğenmeme yönünde tavır almaması olduğunu söylemektedir.⁶ Beğeni noktasından meseleye baktığımızda karşımıza edebî tenkitle şerh arasındaki fark çıkmaktadır. Klâsik şerh metinlerinde şerh edilen esere estetik değer ya da beğeni olarak yaklaşmadığı görülmektedir.

Metod olarak “kitap halindeki klâsik devir metin şerhlerine bakıldığında en çok filolojik yaklaşımların ağır bastığı görülür. Bu tip şerhlerde öncelikle metin verilir. Sonra kelimeler ve kavramlar çok zaman dilbilgisi ağırlıklı olarak şerhine göre uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır. Daha önce bu konuda ileri sürülmüş fikirler varsa onlar zikredilir, tercihlerde bulunulur. Telmihler dünyası açıklanır.”⁷ Klâsik devir metin şerhlerinin hepsinde asıl maksat metni bulunduğu devrin insanları için anlaşılır kılmaktır. “Tercüme şeklindeki şerhlerden, birkaç cümlelik izah içeren şerhlere ve nihâyet tek bir kelimeyi varaklar boyunca anlatan bir hayli kapsamlı şerhlere kadar, birbiriyle neredeyse hiç benzeşmeyen yüzlerce şerh eseri”⁸ nin yanında günümüzde yapılan metin şerhlerine baktığımızda “geleneğin takipçisi olanlar”ın dışında yapısalcılık, hermonitik, epistemoloji vb. modern edebiyat teorilerinden hareketle yapılan şerhlerle de karşılaşmaktayız. Yapısalcı şerh faydacılığın aksine metne metâ olarak bakıp metni kendi için şerh etmekten yanadır.

Yöntemin çeşitli olması gibi şerh edilen metinlerin seçiminde de farklılıklar görmekteyiz. Divanlar, kasideler, Esmâ-yı Hüsnâ şerhleri, Kur'an-ı Kerîm'den çeşitli sûrelerin şerhleri, kırk hadis şerhleri, Bostân ve Gülistân şerhleri, Mesnevî şerhleri, pend-nâme şerhleri, Arapça belâgat eserleri ve telhislerinin şerhleri, manzum sözlük şerhleri bir çırpıda sayılabilecek eserler arasındadır.

⁶ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine” **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ, Ankara 2000, s. 79.

⁷ Kortantamer, **agm.**, s. 3.

⁸ Atabey Kılıç, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 12-13 Nisan 2007**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 363-370; Atabey Kılıç, **Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi” Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Mesele metni anlamak ve anlatmaya çalışmak olunca bunun türlü yolları karşımıza çıkmaktadır. Yakın zamana kadar bütün bilim adamlarının üzerinde ittifak ettikleri bir şerh tanımı ve tasnifi yapılamıştır. Şerh edebiyatını “‘klâsik’ ve ‘tasavvufî’ olmak üzere iki kola”⁹ ayıranların yanı sıra yöntem göz önünde bulundurulmaksızın: “‘klasik şiirimizin yaşadığı dönemde yapılan şerhler’, ‘batılılaşma hareketlerinin gerçekleştiği dönemde divan şiirine yaklaşımlar’ ve ‘son dönemdeki şerh çalışmaları’”¹⁰ olmak üzere dönem esas alınarak yapılan tasnif denemeleri maalesef malzemenin çok geniş olduğu bu sahayı toparlayacak nitelikte tasnifler değildir. Ancak son zamanlarda bu açığı gidermek amacıyla Prof. Dr. Atabey Kılıç tarafından “Dağılan İncileri Toplamak”¹¹ amacıyla şerh tasnifi denemesi ortaya konmuştur. Bu tasnifi şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. **Şerh metoduna göre:**

A. Geleneksel Şerh

B. Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeyle Yakın Şerhler

C. Modern Şerh

a. Bilimsel Esaslı, Teorik Zemine Dayalı Olanlar

b. Geleneği Bazı Eklmelerle Devam Ettirenler

2. **Şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna göre:**

A. Manzum Eser Şerhleri

a. Manzum Sözlük Şerhleri

b. Dîvan Şerhleri

c. Pend-nâme Şerhleri

ç. Mesnevî Şerhleri

B. Mensur Eser Şerhleri:

a. Belâgat Şerhleri

b. Vasiyet-nâme Şerhleri

⁹ Ozan Yılmaz, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9, İstanbul 2007, s. 271.

¹⁰ Hakan Yekbaş, “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23 Bahar 2008, s. 193.

¹¹ Kılıç, **agm.**, s. 416-432.

c. Hukuk/Mecelle Şerhleri

ç. Mantık

d. Aruz (Kâfiye, Şâfiye)

e. Hadis

f. Akâid/Kelâm

g. Fıkıh

ğ. Ferâiz

3. Şerh edilen eserin diline göre:

A. Arapça Eser Şerhleri

B. Farsça Eser Şerhleri

C. Türkçe Eser Şerhleri

4. Şerh edilen eserin muhtevasına göre:

A. Edebî Şerhler

a. Mesnevî

b. Divan

c. Manzum Sözlük

ç. Kaside vb. Şiir Şerhleri

d. Zafer-nâme

e. Bostan

f. Gülistan

g. Pend-nâme

B. Dînî Eser Şerhleri

a. Âyet

b. Siyer

c. Vasiyetnâmeler

ç. Gurer

d) Dürer

e) Besmele

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

f) Kelime-i Tevhîd

g) Esmâü'l-Hüsnâ

ğ) Hadîs

h) Akâid/Kelâm

ı) Fıkıh

i) Ferâiz

C. Tasavvufî Şerhler

a. Şathiyeler

b. Usûli'l-Aşere

D. Diğer Bilimlerle Alâkalı Şerhler

a. Mantık

b. Belâgat

c. Aruz

d. Hukuk/Mecelle

Ayrıca yukarıda yapılan tasnifin haricinde bir de yapılan şerhin manzum ya da mensur oluşuna göre bir sınıflandırma da düşünülebilir diyen Kılıç bu eserlere örnek olarak tebliğimizin de konusu olan Cevrî İbrâhim Efendi'nin "Hall-i Tahkîkât" isimli eserini örnek olarak vermektedir. Mu'înüddin Ahmed b. Abdürrezzâk el-Bağdâdî et-Tantarânî'nin yaptığı "*El-Kasîdetü't-Tantarânîyye'nin Türkçe Manzûm Şerhi*" de manzum eserlere yapılan manzum şerhlere örnek olarak verilebilir.

Bu manzum şerhlere Mesnevî-yi Şerîf'e yapılan manzum şerhleri de ekleyebiliriz. Mesnevî-yi Şerîf gelenek içerisinde defalarca şerh ve tercüme edilmiştir. Bu eserlerin büyük bir çoğunlu mensur olmakla birlikte manzum tercüme ve şerhlerine de rastlamaktayız. Bilindiği üzere eserin tamamı mensur olarak yedi defa şerh edilmiştir.¹² Eserin tamamı manzum olarak birkaç kez

¹² Şem'î Dede (ö. 1596'dan sonra), Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631), Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671), Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), ve Abdülbaki Gölpınarlı'dır (ö. 1982). İsmail Güleç, "Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20. Asırlarda Yapılan Mesnevi Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi", **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

tercüme¹³ edilmiş olsa da şerhinden söz edemiyoruz. Mesnevî'ye yazılmış manzum şerhlerden birkaç tanesi hakkında vereceğimiz kısa bilginin ardından “Hall-i Tahkîkât” isimli esere geçeceğiz.

Hasibe Mazıoğlu'nun “Mesnevi'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”¹⁴ isimli makalesinde belirtildiğine göre Mesnevî'ye Anadolu sahasında yazılmış ilk manzum şerh Şeyh Muinüddin bin Mustafa'nın “Ma'nevî-yi Murâdî” diye de bilinen “Ma'nevî el-Muradî el-Müntehab min el-Mesnevî”sidir. 1437 tarihinde yazılıp II. Murad'a sunulan bu eser Mesnevî'nin birinci cildinin manzum geniş şerhi olup müntehâbat değildir.

Mesnevî'nin manzum şerhleri arasında 15. yy. mutasavvıf şairlerinden Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin Çoban-nâme ve Ney-nâme isimli eserleri de sayılabilir. Mesnevî'nin ikinci cildindeki 97 beyitlik “Musa ile Çoban” hikâyesinin dönem Türkçesine aktarılması olan Çoban-nâme tam bir tercüme ya da şerh olarak nitelendirilememektedir. Mazıoğlu eser için: “Hikâyenin genişletilmiş serbest bir anlatımıdır”¹⁵ demektedir. Ney-nâme'de ise Mesnevî'nin ilk beytinin ayrıntılı şerhinin yapılmasının ardından tasavvuf görüşü ve ney uzun uzadıya tarif ve tavsif edilmiştir.

Mesnevî için yazılmış manzum şerhlerden birisi de Cevrî İbrâhim Dede'nin “Hall-i Tahkîkât” isimli eseridir. Ebced hesabına göre “Hall-i Tahkîkât” tamlamasının karşılığı olan 1057 H / 1647 M.'de yazılmış ve devrin baş defterdârlıktan mâzûl ve 1648'de sadrazam olan Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf edilmiştir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerhinin ardından seçme kırk beyit daha şerh edilmiştir.

“İstanbullu olan Cevrî'nin asıl adı İbrâhim'dir. H.1005 / M.1595'te doğmuştur. Hayatı hakkında en fazla bilgi Nâ'imâ Tarihi'nde bulunmaktadır. Ankaralı İsmâil Rüsûhî Dede'nin

Modern Yaklaşımlar I, 24 Nisan 2006 Bildiriler, Haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz, 2007, s. 80-97.

¹³ Nazmi-i Halvetî (1724, 1. Cildin tamamını tercüme etmiş), Süleyman Nahîfî (1730), Mehmed Şâkir (1835), Feyzullah Sacit Ülkü (1. Cildi hece vezni ile tercüme etmiş), Mehmet Faruk Gürtunca (1. Cildin bir kısmını hece vezni ile tercüme etmiş), Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu (1. Cildin bir kısmı tercüme edilmiştir.)

¹⁴ Hasibe Mazıoğlu, “Mesnevi'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, **Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973 Ankara**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, s. 275-296.

¹⁵ Mazıoğlu, **agm.**, s. 279.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerindeki semâlara devam ettiği bilinen Cevrî aynı zamanda tâlik ve tâlik kırması gibi zamanın çok beğenilen ve aranan yazı tipini ustalıklı yazan bir hattattır. İçinde 22 Mesnevî'nin de bulunduğu birçok eseri istinsâh etmiştir. Müstâkîmzâde'nin Tuhfe-i Hattâtın ve Melâmiyye-i Şettâriyye'sinde Melâmiyye-i Bayramiyye'den olduğunu söylediği Cevrî Çelebi'nin Mevlevî olduğu da söylenmekte ve Mevlânâ'yı öven şiirleri, İlyâs Paşa'nın Balıkesir'de inşa ettirdiği câmi ve Mevlevî-hâne'ye yazdığı kasîde, Mevlevî ulularından ve şair Yûsuf Sîne-çâk Dede'nin Cezîre-i Mesnevî adlı eserine yazdığı Aynü'l-Füyûz'u ile Hall-i Tahkîkât isimli eserleri şairin Mevlevîliğini ispata yeterli delil olarak kabul edilmektedir. Devlet memuriyeti alıp almadığı münakaşa konusu olan, fakat yazdığı kitaplardan kazandığı paralarla geçimini sağlayan Cevrî Çelebi, H.1065 / M.1654'te İstanbul'da ölmüştür.

Eserleri arasında Divân, Selim-nâme, Hilye-i Çihâr Yâr-ı Güzîn, Aynü'l-Füyûz, Melhame, Nazm-ı Niyâz, Mu'ammâ Risâlesi (Na'imâ Tarihinde bahsedilse de nüshasına ulaşılamamıştır.), Müfredât-ı Tıb Manzûmesi (Na'imâ Tarihinde bahsedilse de nüshasına ulaşılamamıştır.), ve Beyân-ı A'dâd-ı Sıfathâ-yı Nefs-i İnsânî sıralanmaktadır.”¹⁶

Toplamda 415 beyit olan eserin ilk 61 beyti Tevhid, Nâ't, Medhiye, İntihâb-ı Mesnevî, Senâ-yı âsaf-ı sahib-reşâd, ve Kabûl-i i'tizâr bölümlerine ayrılmıştır. İlk 18 beytin ardından intihâb olunan 40 beytin şerhi ile birlikte 348 beyitlik asıl eser kısmı teşkil edilmiş ve 6 beyitlik tarih kısmı ile eser sonlandırılmıştır.

Cevrî'nin *Zîkr ü tevhîd-i Hudâ 'azze ve cell'* ile başlayan eseri “*Na'î-ı şâhen-şâh-ı şadr-ı ıstifâ*”nın ardından “*Medîh-i çâr-yâr-ı bâşafâ*” ile devam etmektedir. “*Derbeyân-ı intihâb-ı Meşnevî*” başlığında eserin sebab-i telifini de anlatan Cevrî şunları söyler:

Meşnevîden ders alup şubh u mesâ
Nuṭṭ-ı Mollâ rûḥuma oldı ğidâ

Sâ'id-i ikdâmı teşmîr eyledüm
Nüshasın beş def'a taḥrîr eyledüm

¹⁶ Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981, s. 4-44.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Âhır ol deryâdan oldum behrever
Kim çıkardum bir nice şâfi güher

Ya'ni idrâkümce itdüm intiḥâb
Şeş şuhufdan çihl beyt müsteṭâb

Oldı her bir beyt gūyâ bir zebân
Eyler isti'dâd-ı insâmı beyân

Rabṭına itdüm kemâl-i ihtimâm
Her biri beş beyt ile buldı nizâm

Oldı ṭab'um çün bu kâra mühtedî
Gūşuma bir özge ma'nî söyledi

Didi eyle şerḥ-i mazmûnın raḳam
Evvelinden on sekiz beytiñ de hem

Can lisânından vücûda kıl ḥiṭâb
Beyt-i Mevlânâ aña olsun cevâb

Tâ aña dîbâce-yi zîbâ ola
Hem süḥan mümtâz u müsteşnâ ola

Fi'l-ḥaḳîḳa buldı ṭab'uñ nuṭḳı cân
Eyledüm anı bu vech üzre beyân
Oldı bu manzûme-yi 'ârif-pesend
Ṭarz-ı bîmânend ile terkîb-i bend

Bir celîlü'l-ḳadre itdüm anı 'arz
Kim şenâsı olmuş ehl-i ḥâle farz

Ḳıymetin oldur bilen bu cevherüñ
Ḥâṭırî fihristidür ol defterüñ

“*Dersenâ-yı âşaf-ı şâḥib-reşâd*” başlığında Sofu Mehmed Paşayı öven şair, *Dertemennâ-yı Ḳabûl-i İ'tizâr*” başlığında ise

Gerçi küstâḥâne biḥâl ü me'âl
Manṭıḳ-ı ma'nîden itdüm ḳıl ü ḳâl

Neyleyin düşdi dile sevdâ-yı şevḳ
'Aḳlumu mest eyledi şahbâ-yı şevḳ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Yoḥsa bende yoḥ o deñlü iḳtidār
Kim olam bu nuṯḳıla ma'ni-güzār

Ḳanda ben Ḳanda kelām-ı evliyā
Ḳandadur ālūde Ḳanda aṣfiyā

Ḳanda Cevrī Ḳanda nuṯḳ-ı Mevlevī
Ḳanda 'āmī Ḳanda ṣerḥ-i Meṣnevī

Gerçi bu cür'etden oldum ṣermsār
Eylerem ammā ki 'arz-ı i'tizār

Var ümīdüm kim ide ehl-i uṣūl
'Özrümi ṣāyeste-yi ḥüsn-i Ḳabül

Yā İlähī ḳıl beni cārī-zebān
Kim olam güyende-yi esrār-ı cān

Ḳanda Cevrī Ḳanda nuṯḳ-ı Mevlevī / Ḳanda 'āmī Ḳanda ṣerḥ-i Meṣnevī şeklinde özür dilemesinin ardından ilk beyti ṣerh etmeye başlar. Meṣnevī'nin pek çok kiṣi tarafından defalarca ṣerh edilen ilk beytini Cevrī Őu şekilde ṣerh etmektedir:

Güṣ ḳıl ey ğāfil-i sırr-ı vaṯan
Ve'y ğarīb-i Őehr-i dārü'l-ḳayd-ten

Gör ne dir cān-ı giriftāruñ saña
Gör nice feryād ider yāruñ saña
Ya'ni tā oldum mekānumdan ba'īd
Miḥnetüm gitdikce oldı ber mezīd

DüŐdüm a'lā-yı merātibden cüdā
Kendümi esfelde buldum mübtelā

Eyledi fürḳat beni āŐüfte-ḥāl
Ger iderseñ ḥasb-i ḥālümden Őu'āl

BiŐnev ĩn ney çün ḥikāyet mīkuned
Ezcüdāyihā Őikāyet mīkuned

Derbeyān-ı intiḥāb-ı Meṣnevī başlığında
Oldı her bir beyt güyā bir zebān

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Eyler isti'dād-ı insānı beyān

Rabıtına itdüm kemāl-i ihtimām
Her biri beş beyt ile buldı nızām

(...)

Can lisānında vücūda bir hıṭāb
Beyt-i Mevlānā aña olsun cevāb

diyen şârih şerh metodunu da aslında bu bölümde dile getirmiştir. Her bir beytin “gûyâ bir zebân” yani kelime olduğunu bu yolla da insanın isti'dâdını beyan ettiğini söyleyen şârih, bunların birbirine bağlanışına “kemâl-i ihtimâm” gösterdiğini belirtir. Beş beyitlik şerhin ardından şârih bu beyitlere cevap olarak Mesnevî'den seçtiği beyti vermektedir. İkinci beytin şerhi ise şu şekildedir:

Mebde'ümden tā beni dūr itdiler
İztırārî zār-ı mehcūr itdiler

Tengnāy-ı tende oldum biḥuzūr
Kaldı ol vuşlat maḳām-ı dūr dūr

Ol zamandan tā ki geldüm 'āleme
Eylerem āh u fiğān u demdeme

Cāygāh oldı baña dārü'l-miḥen
Kıldı āvāre beni ḥubb-ı vaṭan

Güş iden nālān olur itsem güle
Diñle hem-ḥālüm ne dir feryād ile

Ezneyistan tā merā būbrideend
Ve'zneffrem merd ü zen nālideend

Şerh metodunun daha iyi anlaşılması için ilk on sekiz beytin şerhini aşağıya alıyoruz:

Derdümi fehm idemez āsūdegān
Biḥaberdür şāfdan ālūdegān

Kimse bilmez kim nedür dilde ğamum
Rāzumı keşf itmede yok hemdemüm

Ḳandadur ol 'ālem-i vuşlat ḳanı
Ḳandadur ol bezm-i cem'iyet ḳanı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Çanda sevç itdi beni hük-m-i kaçā
Çanda kaldı ‘ālem-i emn ü beķā

Cüş idüp şevç-ı vaţanla mey gibi
Ben dağı ‘uşşāk içinde ney gibi

Sīne-ĥvāhem şerĥa şerĥa ezfirāk
Tā bügüyem şerĥ-i derd-i iştivāk

‘Ālem-i ervāĥdan kıldum nüzül
Bir ‘aceb cem‘iyyete buldum vuşül

‘Aķl u nefis ü fikr ü hiss ü vehm ü zan
Cem‘ olup olmışlar anda encümen

Hem-dem oldum ben de ol yārānıla
Şoĥbet itdüm ‘āķıl u nādānıla

Dāĥil oldum böyle çok cem‘iyyete
İrmedüm bir zevķa bir keyfiyyete

Nik ü bed her cisme itdüm ittişāl
Bir bedende olmadum āsüde-ĥāl

Men beher cem‘iyyetī nālān şudem
Cüft-i bed-ĥālān u ĥoş-ĥālān şudem

Ey ta‘accüb eyleyen feryāduma
Sen yetişmezsın benüm imdāduma

Sende olsayduñ bu firķatden ĥabir
‘Āleme virdüñ zihī bi’sel-maşir
Ben nice nālān u giryān olmayam
Tā nice ĥasretle süzān olmayam

Aşl u vaşlumdan ayırdı rüzgār
İtdi meĥcür u ĥarib dil-figār

N’ola kılsam ol tarafda güft ü gü
N’ola itsem ol maķāmı cüst ü cü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Her kesî k'û dūr mand ezaşl-ı h'vîş
Bâz cüyed rûzgâr-ı vasl-ı h'vîş

Eyledüm her tende bir müddet qarâr
 Herkes oldı zannı üzre baña yâr

Şandılar kim bildiler esrârumı
 Zu'm ile fehm itdiler esrârumı

Şormadılar aşl-ı vaşlumdan haber
 Görmediler nūr-ı pākümden eşer

Bilmedi kimse derūnum rāzını
 Kıoymadılar gūşına hem sāzını

Qaldum ol hālile ser-gerdān olup
 N'ola dirsem ney gibi nālān olup

Herkesî ezzann-ı hod şud yār-ı men
Ezderūn-ı men necust esrār-ı men

Nālemi bîhūde şandı ehl-i ten
 Bilmedi tendür baña beytü'l-ḥazen

Dide-yi zāhirde yoq nūr-ı yaqîn
 Kim dem-i nālemden ola rāz-bîn

Gūş-ı tende yoq o ḥiss-i ma'nevî
 Kim idem aña ḥıṭāb-ı bişnevi

Ben neyem āh-ı dil-i zārum nedür
 N'eylerem bu dārda kārūm nedür

Yārdur zıkr-i lisānumda benüm
 Gizlidür rāzum fiğānumda benüm

Sırr-ı men eznāle-i men dūr nîst
Lîk çeşm ü gūşrā ān nūr nîst

Gerçi kim benden degüldür ten nihān
 Ben daḥı olmaḫdayam aydan 'ıyān

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/6 Fall 2009*

İtdüm ol deñlü bedenle ittiḥād
Kim ben oldum gūyiyā andan murād

Ten benümle buldı dünyāda vücūd
Ben anuñla olmışum şāḥib-şuhūd

Cism ile ten gerçi olduḡ rāzdaş
LİK hergiz itmezüz ol sırrı fāş

Ben temāşā eylerem dā'im teni
Yoḡ icāzet görmege bir ten beni

Ten zicān u can ziten mestūr nīst
LİK kesrā dīd-i can destūr nīst

Güş idüp ey şāḥib-i fehm-i zekā
Nālemi zann eyleme bād-ı hevā

Nāle-yi dil sūzum āteşdür benüm
Oldı zīrā küllḥan-ı ten meskenüm

Tā ki oldum şem'-i bezm-i iştıyāk
Yaḡdı yandırdı beni nār-ı firāḡ

Yoḡ ise sende bu āteşden ḡabes
Kendüñi maḥv eyle tā kim her nefes

Ney gibi feryāduñ ola āteşin
Diyeler güş eyleyüp ehl-i yaḡin

Āteşest İN bāng-i nāy u nīst bād
Her ki İN āteş nedāred nīst bād

Çünkü cām-ı firḡati nüş eyledüm
Pes ḥum-ı şāḥbā gibi cüş eyledüm

Düşdi bir āteş bu ḥāletden baña
Eylerüm sūz u güdāz ile nevā

Ney gibi oldu fiḡānum sūz-nāk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Mey gibi cūş eyledüm bîvehm ü bāk

Ārzūsı gülşen-ābād u vaşl
İtdi bülbülveş beni şūride-ḥāl

Şanma ancak bir benüm şūzān-ı 'ışk
Cümle eşyā oldı hep cūşān-ı 'ışk

Āteş-i 'ışk est k'ender ney fütād
Cūş-i 'ışk est k'ender mey fütād

Ben ki oldum münkaṭı' ol yārdan
Çıkdı nālem perde-yi esrārdan

Cānam ammā ḥasret-i cānāndayam
Ābam ammā āteş-i sūzandayam

Bir ḥarīfüm yok ki derdüm söyleyem
Tā idem anuñ deminden def'-i ğam

Nefretüm var ülfet-i ezdāddan
Bir eşer yok çāreden imdāddan

Āşinādur rāzuma çün rāz-ı ney
Āh idüp olsam n'ola dem-sāz-ı ney

Ney ḥarīf-i her ki ezyār-ı bürīd
Perdehāyeş perdehā-yı mā derīd

Derd-i hicrān ile oldum nātüvān
Bāri olsa bir ṭabīb-i mihribān

İtse bīmārān-ı hicrānı ṭaleb
Hem kılup demsāzlık virse ṭarab

Şunsa kās-ı zehr-i pür-hüner(i) baña
Eylese tiryāk-ı vaşlıyla devā

Olsa ḳahrında berīd āşār-ı luṭf
Ḳılsa ol yüzden baña izhār-ı luṭf

Öyle bir ḥāzık-ṭabībūñ fi'l-meşel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Vaz ʿıdur gūyā bu beyt-i bībedel

Hem-çü ney zehrī vü tiryākī ki dīd
Hem-çü ney dem-sāz u müştākī ki dīd

N’ola ħunbār olsa cismüm dembedem
Hem esīr-i kayd-ı ten hem ʿāşıkam

Eylesem zaĥm-ı dili şerĥ ü beyān
Sözlerümden seyl-i ħūn olur revān

ʿIşkıla kıan ağlayan Mecnun gibi
Reh-i nūr u vādi-yi pūr-ħun gibi

Her demüm ʿışk āteşine pūr-şerer
Her sözüm pūr-kāle-yi ħūn pūr-ciger

Her beyānum dāsītān-ı ʿışk u ğam
Ġayrı söz bilmem ki zīrā söyleyem

Ney ĥadīş-i rāh-ı pūr-ħun mīkuned
Kışşahā-yı ʿışk-ı Mecnun mīkuned

Sırrımı fehm idemez idrāk-i ten
Diñlemez güftārumı gūş-ı beden

Söylemez aşl-ı maķāmumdan ĥaber
Gūş iden Mecnun şanup baķmaz geķer

Hūş-ı candur āşinā bu sözlere
Gūş-ı dildür müşterī bu gevhere

Bende vardur ʿışkıla bir ĥoş cünūn
Kim fedādur aña zī-ʿaķl-ı fūnūn

Ol cünundan zevķ iden ferzānedür
ʿAķl aña maĥrem degül bīġānedür

Maĥrem-i in hūş cüz bīhūş nīst
Mer zebanrā müşterī cüz gūş nīst

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Biz ki ten kaydında beste-canlaruz
Mübtelâ-yı derd-i bîdermanlaruz

Geçdi ğafletde bizim eyyâmımız
Düşdi ol eyyâma hem âlâmımız

Kim niçün itdüñ hem ol eyyâmı telef
İtmedüñ cehd eyleyüp kesb-i şeref

Gördiler yok bizde derd ü sūzlar
Yana yana gitdiler ol sūzlar

Žāyi' itdüñ çünki ol evkâtı heb
Âh idüp dirseñ ne aşşu rûz u şeb

Dergam-ı mâ rûzhâ bigâh şud
Rûzhâ bāsūzhâ hem-râh şud

Çün bizi meşgûl idüp kayd-ı vücûd
Kıldı meftûn-ı ğam-ı bûd u nebûd

Gösterüp 'ilm-i derûna iştiğâl
Olmaduğ vaqtinde çü nây-ı kemâl

Ġam degül itsün ço ol günler güzer
O talebden var dağı bizde eşer

Olur elbette bizimle yâr-ı yâr
Tek muhabbet dilde vardur berķarâr

Çünkü şābitdür yerinde 'ışķ-ı pāk
Biz dağı virsek bunu bivehm ü bāk

Rûzhâ ger reft k'û rev bāk nîst
Tû bemân ey an ki çün tû pāk nîst

Māhi-yi deryā-yı vaħdet ya'ni cān
Gör ne söyler ehl-i cisme bizebān

Gerçi şayd itdi beni şüst-i beden
Bendedür ammā o baħr-ı mevc-zen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Toy madum ābından ol baħruñ henüz
Gayrılar anup hem itdi def'-i sūz

Kim ki bu rūziden olmaz behrever
Olur anuñ her günü bir yıl adar

Baħr-ı ışka seyr olanlar ħařılı
Olmadı rūzī-yi vařluñ ħařılı

Her ki cüz mähī ziābeř sīr şud

Her ki bīrūzīst rūzeř đır řud

Tā ki tendür bülbul-i cāna afes
Böyledür güftarı anuñ her nefes

Kim baña āyinedür nūr-ı cemāl
Çeřmüme andan görindi rüy-ı ħāl

Ĥālūmi kerrāt ile itdüm beyān
Olmadılar fehme řālib āmiyān

Metn-i ışkı řerĥ idüp ıldum temām
İtmezin min ba'd tařvīl-i kelām

Oldı zīrā baña bu ma'ni iyān
Bildüm ey Cevrī ki bīreybü gümān
Derneyābed ħālī puĥte ħıç ħam
Pes sūĥan kūtāĥ bāyed ve's-selām

İntihāb olunan kırk beytin řerĥinin “*İftitāĥ-ı řerĥ-i ebyāt-ı gūzīn*” başlığı altında aynı usülle yapılmasının ardından eser *Derbeyān-ı nām u tārīĥ-i kitāb* başlığıyla son bulmaktadır.

Gerçi mücmeldür bu řerĥ-i bīmiřāl
Līk metninde mufařřaldur me'al

Metni bir müřkil zebandur fi'l-meşel
İtdi řerĥüm anı icmāl üzre ħal

Řālibe tafřılden irmez řafā
Naĥd-i maźmun albine virmez ĥinā

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Eyler aqvâl-i keşîre 'aqlı deng
Farq olunmaz lezzet-i şehd ü şereng

Ben dahı ol hâlden kıldum hâzer
Eyledüm naql ü beyânı muhtaşar

Buldı bu manzûme-yi hikmet-nizâm
“Hall-i tahkîkât” ile târîh ü nâm

Eser mecmu'alar dâhil olmak üzere kütüphanelerde bulunan onlarca yazma nüshasının dışında H. 1269/ M. 1853'te Takvimhâne-yi Âmirede yine Cevrî Efendi'ye âit olan “Aynü'l-Füyûz” isimli eserle birlikte basılmıştır. “Aynü'l-Füyûz” ise Yusuf Sîneçâk Dede'nin “Cezîre-yi Mesnevî” isimli eserinin şerhidir. Cevrî bu eseri de, Hall-i Tahkîkât'ta olduğu gibi her bir beyte beş Türkçe beyit ilavesi ile şerh etmiştir.

Bu eserlerin mensur şerhler kadar doyurucu oldukları söylenirse de şerh tasnifi meselesinde yerleri manzum eserlere yapılan manzum şerhler olarak belirlenmiştir. Ancak öncelikle bu eserlerin isimlendirilmesi ya da türü noktasında kesin bir hükmün verilmesi gerekmektedir. Bu eseri şerh olarak kabul etmek mümkün müdür? Yani bir eserin manzum olarak şerh edilmesi mümkün müdür? Zaten müellif de eserin ismini “Hall-i Tahkîkât” olarak koymuştur. Eğer bu eser şerh değil manzum tercüme olarak kabul edilirse Nahîfî'nin tercümesinin yanında bu esere; bu eseri şerh olarak kabul edersek Ankaravî'nin, Bursevî'nin, Rusûhî'nin eserlerine haksızlık edilmiş olmaz mı? Bu durumda şerhlerin arasına “hall” başlığını mı eklemek gerekir? Bu soruların cevaplarını ancak diğer manzum şerh metinlerinin neşinden sonra verebileceğimiz kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AYAN, Hüseyin, **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981.

BİLGİN, Azmi, “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, **Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler**, 1. C. Kayseri 2001.

GÜLEÇ, İsmail, “Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20. Asırlarda Yapılan Mesnevi Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi”,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

- Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I, 24 Nisan 2006 Bildiriler**, Haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz, 2007, ss. 80-97.
- KILIÇ, Atabey, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 12-13 Nisan 2007**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 363-370.
- KILIÇ, Atabey, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, **Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416-432.
- KORTANTAMER Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, Ankara 17-18 Ocak 1992.
- KORTANTAMER, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1994, S. VIII., s. 1-10.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “Mesnevi’nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, **Bildiriler Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973 Ankara**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, s. 275-296.
- MENGİ, Mine, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine” **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ, Ankara 2000, s. 72-80.
- TARLAN, Ali Nihad, **Edebiyat Meseleleri**, “Metinler Şerhine Dair”, İstanbul 1981, s.189-202.
- YEKBAŞ, Hakan, “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23 Bahar 2008, s. 189-217.
- YILMAZ, Ozan, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9, İstanbul 2007, s. 271.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*